

A POLITIKAI HUMOR SZELEPFUNKCIÓJÁNAK FELÜLVIZSGÁLATA
„De a jus murmurandi [...], az a mienk. És ne mondjuk a szarra azt, hogy kalaposinas.”¹

DOI 10.35402/kek.2024.3.7

Absztrakt

A tanulmányban az 1985 és 2002 közötti rádiós és televíziós humorműsorok önreflexióját elemzve mutatok rá a politikai humor lehetséges funkcióira, árnyalva, ha teljesen el nem is vetve, annak a szeleppel történő megfeleltetését. A politikai humor funkciójára vonatkozó megállapításokon túl, az önreflexió információval szolgál a politikai humor aktuális helyzetéről is, érintse az a hatalommal ápolt viszonyt, a nehézségeket, a közönséget, vagy az aktorok önértékelését. Mindezek a funkcióban végment változások magyarázatához is értékes adalékot adnak.

Abstract

In this study I present an analysis carried out on the self-reflection of radio and television political humour programmes between 1985 and 2002. The results reveal possible functions of political humour, challenging, though not altogether discarding the safety-valve theory. Beyond claims on function, self-reflection also provides information on the state of political humour in a given period, concerning its difficulties, relations with power, the audience or the self-assessment of the actors. These prove valuable to explaining changes in function.

A Szelep

Oring (2004) igen kritikusan kezeli, mások óva intenek tőle (Kuipers 2006; Stanoev 2009), Davies pedig egyenesen „tisztegtelennek” tartja a humor funkció felőli kutatását. (1988:304) Mindezek ellenére a politikai humor társadalmi szerepének vizsgálata népszerű kutatási téma, vonatkozzon az viccekre (Benton 1988, Hidasi 2008, Shilikhina 2013, Zijderveld 1968), politikai mozgalmakra (Séra & Boda-Ujlaky 2016) vagy a (politikai) humorra általában. (Speier 1998, Küllös 2008; Takács 2015) A szelepmagyarázat a politikai humorról született nem tudományos, ugyanakkor nem kevésbé releváns diskurzuson belül is tetten érhető. „[N]em egy

nyugati újságírótól is olvastam, hogy ez szelep.” (Lakatos Ernő In Kertész 2002:215) „Igen, tagadhatatlan, hogy a rádiókabaré egyféle szelep is. De hát minden korban, a gőz kiengedésére is szolgált a kabaré, a humor.”² Mindazonáltal, diskurzustól, műfajtól, politikai berendezkedéstől függetlenül a politikai humor szeleppel történő megfeleltetése ellentmondásokkal terhelt és problematikus.

Ha el is fogadjuk a szelepmegközelítést, kérdéseket vet fel, hogy annak bármely megnyilvánulása kinek a részére tölti be a szelep szerepét? (lásd erről még Davies 1988) Ha a hatalom részére, annak érdekében, hogy elejét vegye a tömeges ellenkezés olyan veszélyesebbnek ítélt formáinak, mint például a tüntetések, akkor az a hatalom stabilizációját volt hivatott elősegíteni. De értelmezhető a szelep az állampolgárok szemszögéből is. Segítségével levezethető az egyén hatalommal szembeni ellenállási energiái, hozzájárulva a fennálló rend stabilizációjához. Ugyanakkor a szelep azt is jelenti, hogy olyan témák kerülnek kibeszélésre, amelyek a nyilvánosság hivatalos terepein nem kap(hat)nak helyet. Ez a fajta tabufeszégetés pedig a hatalom kontrolljának a meggyengülésének ágyaz meg, ami ilyenképpen viszont a regnáló status quo változásához, bomlasztásához járul hozzá, épp ellentétesen a már említett stabilizációs hatással.

A szelep továbbá inkább tekintendő egy funkciócsoportnak, mint egy funkciónak, magába foglalva számos különböző működési módot, mint például a politikai humorhoz gyakorta társított kritikai, tabufeszégető vagy leleplező funkciók. Tsakona és Popa (2011) a humor definíció szerinti meghatározásának tartja annak kritikai élet, Marrín-Arrese (2003) francoi karikatúrákat, Tsakona (2013) görög parlamenti felszólalásokat, Tay (2014) pedig amerikai választási verbális humort elemezve hangsúlyozza a kritikai funkciót. Az elnyomó rezsimiek tiltott politikai témájú humortermésének tabukikezdő jellegét emeli ki a Tsakona–Popa (2011) szerzőpárosnak a berlini falról keringő, Shilikhinának (2013) az orosz közbeszédben feltárt, Nemesinek (2013) a szocialista blokkon belüli politikai feszültségekről

¹ Szilveszteri Rádiókabaré, 1996

² Tripolszky József, Rádió. A saját szeleppünk. Népszabadság, 1989.05.30.

született vicceket, vagy a Hersey–Vidrine (2019) szerzőpárosnak a #MeToo mozgalom kapcsán született politikai karikatúrákat elemző munkái. Leleplezésre hoz példát Watters (2011) politikusi imázs, Tsakona és Popa (2011) pedig rejtett politikai összefüggések kapcsán.

A humornak a szelep funkcióval történő azonosítása önmagában is vitatható. A szelep „gőz kieresztésére”, feszültségek enyhítésére, a hatalom részéről a tiltott, de legalábbis a nyilvánosság előtt tárgyalni kevésbé kívánt témák publikussá tételére utal. Még ha mindezt a szerepet a humor elnyomó rezsimekben be is tölti, kérdéses, hogy olyan demokratikus országokban, ahol a szólás- és sajtószabadság kevésbé korlátozott, a szelepfunkció értelmezhető-e? Pedig humor, politikai is, ezekben az országokban is létezik - lásd például a napjainkban népszerű bóbiskoló Biden-mémeket -, még ha az elnyomó rezsimekkel szembeni alapvető különbségeik vitathatatlanok is. (lásd Davies 1988; Krikmann–Laineste 2009). Továbbá, míg az egyén szintjén a szelepfunkció pszichológiai kísérletekkel lehet, hogy tesztelhető - bár ez esetben a feszültségoldó hatás lenne alighanem a pontosabb meghatározás -, addig mindez társadalmi szinten empirikusan aligha vizsgálható.

A szelepfunkció megkérdőjelezéséhez szorosan kapcsolódik a szelephez nem köthető funkciók mellőzése. Ilyen például a gyakorta azonosított csoporthatárokat kijelölő szerep. Ez vonatkozhat általában a humorra (Berger 1997; Obrdlík 1942), szűkebben, elnyomó rezsim politikai humorára (tHart 2007; Lampland–Nadkarni 2016; Shilikhina 2013), politikusi humorra (Dyrel 2011; Georgalidou 2011, Mueller 2011; Tsakona 2013), csakúgy mint - az outgroupot megjelenítő - nemzetiségi sztereotípiák megfogalmazására (Tamás 2013), vagy az ellenségkép terjesztéséhez (is) bevetett politikai propagandára (Fülöp 2017; Oring 2004). Ehhez szorosan kapcsolódóan az értékek közvetítésében betöltött szerepét is kiemeli több kutató, vonatkoztassák azt bizonyos csoport politikai értékrendszerének megváltoztatására (Shilikhina 2013), vagy csupán politikai nézetek újrashasznosítására és megerősítésére. (Tsakona–Popa 2011). Davies (1988) a kelet-európai régió politikai vicceinek egyik sajátosságát látja a politikai elithez kapcsolt - az üdvözített racionalitás-értékkel szembeni - irracionális elutasításában. Léteznek továbbá olyan ritká(bba)n megfogalmazott funkciók is, mint a humornak a közhangulatot szondázó, vagy a jövőt előrevetítő szerepe.

(Davies 2011) „Azoknak a tudósoknak az előrejelzései, akik komolyan vették a vicceket, igaznak bizonyultak”, állítja Davies. (2011:252)

A szelepmagyarázatokkal kapcsolatos ellentmondások során említett kutatások számos funkciót beazonosítanak. Ennek a tanulmánynak a célja a magyarországi, 1985-2002 közötti rádiós és televíziós politikai humorműsorok önreflexiójában feltárni az aktorok által vindikált funkciókat. Azáltal, hogy a funkció kérdését afelől közelítem meg, hogy maguk a politikai humor aktorai hogyan fogalmazták meg ezen az időszak politikai humorának szerepét, a fentiekben részletezett ellentmondásokat kívánom feloldani.

Módszertan

Mi jellemzi a magyarországi rádiós és televíziós politikai humor önreflexióját 1985 és 2002 között? Milyen szerepet tölt be ebben az önreflexióban a szelep? A kérdésekre a választ kétféle diskurzusnak; a politikai humorműsoroknak, illetve politikai humoraktorok interjúinak az elemzésének a segítségével adom meg. A többlépcsős szisztematikusan mintavétellel szűrt műsorok közül politikai humorra vonatkozó önreflexiót a Rádiókabaré, a Mikroszkóp Színpad (Az állam is felkopik, 1987) és Hofi Géza műsorainak rádióban vagy televízióban rögzített szilveszteri részleteiben (Hofélia, Szilveszter 1994, illetve a Rádiókabarés fellépései), valamint a Heti Hetes televíziós közéleti szórakoztató műsorban tártam fel. Ezt egészítettem ki szintén a vizsgált időszakra vonatkozó interjúkkal. A teljes anyagon Philipp Mayring (2000, 2014, 2015) módszertani lépései nyomán, az Atlas.ti szoftver segítségével végeztem induktív, azaz a szövegből kirajzolódó kódokat feltáró, tartalomelemzést.

A vizsgálati időszak kezdetét - 1985 - olyan, az évtized közepétől bekövetkezett kül- és belpolitikai, valamint a politikai humor terepén belüli szakaszhatárt képező változások jelentették, mint például a Mihail Gorbacsov hatalomra kerülésével átrendeződött kelet-közép-európai geopolitikai helyzet, a magyarországi politikai pluralizálódás intenzifikálódása, a Rádiókabarében bekövetkezett szerkesztő-, generáció-, és bizonyos fokú stílusváltás, valamint a Mikroszkóp Színpad élén történt igazgatóváltás. A rendszerváltást követően, 2002-vel bezárólag, három - az országgyűlési választások által tagolt - időszak politikai humorát elemeztem. Az egymástól kevésbé vagy jobban eltérő ideológiai irányultságú kormányzati ciklus vizsgálatával a kutatás széles politikai palettát ölelt fel.

Eredmények

A tartalomlemezés során a politikai humor önreflexiójának a következő elemei rajzolódtak ki az egyes időszakokban. 1985-1990: védettség, átalakuló közönség, tájékoztatás, iránymutatás, (ön)cenzúra, bátorság, hitelesség, veszélyeztetettség, folytonosság, kritikusság. 1990-1994: átalakuló közönség, aktualitás, bátorság, hitelesség, veszélyeztetettség, folytonosság, szelep, dokumentálás, ellenséges viszony a hatalommal, szolidaritás, finanszírozási nehézségek, népszerűség, szakmaiság, függetlenség, ellenzékiesség. 1994-1998: átalakuló közönség, aktualitás, népszerűség, szakmaiság, függetlenség, hitelesség, finanszírozási nehézségek, a politikai humor virulenciája, apolitizálódás, közéleti-politika jelleg, ellenzékiesség, leleplezés, tabufeszegetés, közönség-szondázttatás. 1998-2002: cenzúra, ellenséges viszony a hatalommal, népszerűség, szakmaiság, függetlenség, jelentőség, aktualitás.

A késő nyolcvanas évek időszaka gazdag természetesen szolgált a politikai humor önreflexiójának tekintetében, melyek közül a politikai humor tájékoztató, valamint iránymutató szerepe csak ebben az időszakban kerül megemlítésre. „*Na most a kabaré az, amelyik ikertestvérének, a tájékoztatásnak, szíve dobbanását is érzékeli s kimondja, amire az csak gondol.*”³ „*Engedelmmükkel szilveszteri szóvivőségemet én magam is befejezem, ezennel példát mutatva. Példát adva kezdem a sort.*”⁴

Szintén csak ekkor vallanak a mediatisált politikai humor védettségéről. Az 1960-as évektől meghonosodó politikai kabarét, még ha csak bizonyos keretek között is, de támogatta a kor politikai vezetése. „*Abban az időben szinte elvként fogalmazódott meg, hogy a humor levezeti a feszültségeket. A humor segíti a rendszer legitimitását és stabilitását. Tehát kinevetni önmagunkat, ez nem szocializmusellenes valami. És talán jobb is, ha a humor vezeti le az indulatokat.*” (Hárs István In Kertész 2002:278) Meghonosodása elsősorban a felső vezetéssel, például Aczél Györggyel, jó kapcsolatot ápoló Komlós János nevéhez köthető. (Kertész 2002) A műfaj késő nyolcvanas évekbeli privilegizált helyzetében kiemelkedett Marton Frigyesnek, a Mikroszkóp Színpad volt főrendezőjének és igazgatójának, és Hárs Istvánnak, a Magyar Rádió elnökének szerepe. „*Még akkor sem bántottak, amikor az 1981-es szilveszteri rádiókabaré egyik nyitókonferanszában a Jaruzelski-féle lengyelországi katonai puccsal*

foglalkoztam. [...] Végül Marton Frigyes úgy igyekezett menteni a helyzetet, hogy bizonyos részeket kivágott az adásból, de csak a hülye nem vette észre, hogy csonkolták a műsort.”⁵ „*Hárs István megszurta a politikai berkekben kiváltott felháborodásokat és reklamációkat. Csak a legvégső esetben szólt nekünk. [...] Bántani pedig soha nem engedett bennünket.*”⁶

A kritikusság a rendszerváltást követő két periódusban is tovább él. A késő nyolcvanas években állandó jellemzőként, szinte kisajátítva jelenik meg. „*S minket piszkálnak mégis, hogy a kabaré miért beszél mindig a hibákról?*”⁷ „*Persze joggal vethetik a szemünkre: 'Miért épp ti? Miért épp most? Erre azonban én ugyanazt mondom, amit Gorbacsov. Ha nem mi, akkor ki? Ha nem most, akkor mikor?'*”⁸ A politika pluralizálódására a kritika kiegyensúlyozottságának a bizonygatása a válasz. „*Mert bizony idén már mi is nyakig ülünk a nagy büdös glasznosztiban, és akarva-akaratlan, mi tagadás, bizony, zubognak majd a pofonok jobbra is, meg balra is.*”⁹ 1990-1998 között a „kellemetlenkedő” kritikai szerep mint „*mániákus csipés [...], állandó ellenzékiesség*”, mint a kormány és a hatalom „bántása” fogalmazódik meg.¹⁰ Az 1994-1998 között elfogultsággal, kormánypártisággal, megkopott kritikai éllel¹¹ vádolt kabaré önreflexiójában még hangsúlyosabbá válik az ellenzékiesség vindikálása. „*A kabaré[...] minden korban ellenzéki műfaj, amelynek az a dolga, hogy csipkedje a hatalmat.*”¹²

Ugyancsak 1998-ig található példa az önreflexióban az átalakuló közönségre, eltérő jellemzőket kiemelve a különböző periódusokban a „plebejusabb” közönségtől¹³, az apolitizálódáson keresztül, a megváltozott médiafogyasztási szokásokig. „*Farkasházy*

³ Verebes István, Szilveszteri Rádiókabaré, 1985

⁴ Verebes István, Szilveszteri Rádiókabaré, 1989

⁵ Verebes István, A röhögés segít. Népszabadság, 2016.06.18.

⁶ Sinkó Péter, Az utolsó csepp. 168 óra, 2014.03.20

⁷ Sas József, Az állam is felkopik, 1987

⁸ Verebes István, Szilveszteri Rádiókabaré, 1987

⁹ Verebes István, Szilveszteri Rádiókabaré, 1988

¹⁰ Selmeczi Tibor, Szilveszteri Rádiókabaré, 1993

¹¹ például Magán-hangzó. Magyar Hírlap, 1994.10.06.; A rádió mellett. Magyar Nemzet, 1995.04.04.; Szilveszter 1994/95: A koalíció-kabaré visszanéz. Új Magyarország, 1995.01.02.; Én nem tudom. Magyar Nemzet, 1997.01.08.; Magán-hangzó. Magyar Hírlap, 1996.03.07

¹² Farkasházy Tivadar, Újraindul a Rádiókabaré. Magyar Nemzet, 1994.09.30.

¹³ Farkasházy Tivadar, Humorország. Népszabadság, 1989.08.12

elmondta: [...] [a]z olmos paprikáról és a vadkenderről szóló „közepes” poénok is „ülnek”, míg egy kitűnő Hornparódiát csend követ.¹⁴ „Mondják, milyen primitívek a humoristák, mindig a Dzsokival foglalkoznak. Kérem, öt ismerik az országban, ő a közösségi élmény.”¹⁵

A közönség átalakulásában jelentős szerepe volt a háttértudás felbomlásának is. A késő nyolcvanas éveket még jellemző közös tudás kétirányú folyamat eredménye volt. Egyfelől a monopolizált sajtó limitálta a közéleti-politikai információforrást és kontrollálta a tartalmat, azaz mindenki ugyanazokból a napilapokból, televíziócsatornákból, rádióadóról szerzett be nagyon hasonló ismereteket. Ugyanakkor az 1989-es év elejéig életben lévő hétfői televíziós adásszüneti napokon adott Rádiókabaré is tematizálta a közbeszédet; „másnap a munkahelyeken az előző esti kabaré volt a téma.”¹⁶ 1997-ben Farkasházy a „mindenkit érdeklő, össznépi» ügyek, témák” eltűnéséről¹⁷, másokkal együtt pedig fragmentálódó közönségről beszél. „Ma már akkora a tévéválaszték, hogy a közönség kisebb csoportokra bomlott.”¹⁸ „A közönség a korábbiakhoz képest összetettebb és sokkal érzékenyebb.”¹⁹

A hitelesség, a folytonosság a bátorság, valamint a veszélyeztetettség olyan elemei az önreflexiónak, amelyek a rendszerváltást megelőző és azt követő periódus(ok)ban is fellelhetőek. A politikai humoraktoroknak az átrendeződő politikai viszonyokhoz történő igazodását érzékelteti, hogy a hitelesség már a késő nyolcvanas évek végén felmerül. „Az Árkus mondta a rádióban, hogy Hofit majd megnézi még egyszer [...], mert kíváncsi, hogy most, ebben a zürzavarban, na most mit mond. Mindig ugyanazt, amit eddig. Ez a furcsa bennem.”²⁰ Hofi több ízben kommentálja a rendszerváltást megelőző rendszerben betöltött, az egész vizsgált periódusban közbeszéd tárgyát képező, szerepét. „Ezt nem most mondom [...] akkor mondtam. Nem most lettem bátor, mint egyesek.”²¹

Szintén az említett helykeresés része az elődökkel való kontinuitás deklarálása. „Aki ebben a szakmában valaha is dolgozott, annak az örökségét vállalom, mert ezt a szakmát csak megszállottak művelték, Nagy Endrétől Békeffyn, Darvas Szilárdon, Kellér Dezsőn át Komlós Jánosig.”²² A rendszerváltást követően a kontinuitás vállalásának része a megváltozott közönségigényre történő hivatkozás is. „Mert néhányan mindenáron le akarnak beszélni minket erről a műfajról, mondván, elégük van az embereknek a politikából, jobban szeretnék bohózatokat. ... Csak hogy elfeledkeznek a nagy endrei mondásról ... »Eddig tartott a kabaré, következik a bohózat.«²³

Nézői kérdésre reagálva Sas viccel példázva, Selmeczi tagadva-vallva beszél bátorságról. – Önök mitől ilyen bátrak? – [...] Erről a kérdéstről az jutott eszünkbe, amikor a cigány a lovát ajánlja. [...] »[Vevő] Hát ez a ló, ez vak! – [Eladó] Dehogy vak! Bátor!«²⁴ „Ne várjon tőlünk senki sem valami eszement nagy bátorságot. Mi csak egyszerűen folytatjuk. Vannak műfajok, ugyanis, ahol nem a vakmerőség fontos, nem a hősködés.”²⁵ Szorosan kapcsolódik a bátorsághoz a veszélyeztetettség megfogalmazása. A késő nyolcvanas években, a többi között, az (ön)cenzúra (Hárs István In Kertész 2002:), illetve a tabutémák folyamatos szűkülése (Romsics 2010) elejét vette, hogy a politikai humor aktorai tevékenységük okán komoly veszélynek legyenek kitéve. Bizonyos írárok fiókban maradtak²⁶, Farkasházy pedig utal arra, hogy politikai vezető sértődése eredményezhetett szakmai akadályoztatást.²⁷ Ugyanakkor rossz helyen elsütött tréfa miatt senki nem került börtönbe. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a cenzúráról és a politikai humorizálás következményeiről ilyen és ehhez hasonló poénok elhangozhattak a rádióban, televízióban.: „Figyeld meg, ha ez a kapitalizmus megdöglik és elássák, lenn is jobban fog élni, mint mi itt fönn. [...] Éjfélkor [...] nem ő jön fel kísérteni, hanem mi megyünk le enni. Aszondták, ezt szilveszterkor nem lehet elmondani. Az Önök Kértékben,

¹⁴ Lehet-e Hornon viccelődni? Népszabadság, 1994.09.30.

¹⁵ Farkasházy Tivadar, Egy izága értelmiségi. Kurir, 1994.09.24.

¹⁶ Humorország. Népszabadság, 1989.08.12.

¹⁷ A századvég humora, a humor századvége. Népszabadság, 1997.12.31.

¹⁸ A századvég humora, a humor századvége. Népszabadság, 1997.12.31.

¹⁹ Sas József, A humor szentélye. Reform 1998.03.17.

²⁰ Hofi Szilveszteri Rádiókabaré, 1989

²¹ Hofi, Szilveszteri Rádiókabaré, 1997

²² Farkasházy Tivadar, Humorország. Népszabadság, 1989.08.12.

²³ Selmeczi Tibor, Szilveszteri Rádiókabaré, 1993

²⁴ Sas József, Az állam is felkopik, 1987

²⁵ Selmeczi Tibor, Szilveszteri Rádiókabaré, 1993

²⁶ Farkasházy Tivadar 1981-ben írt jelenete, amely Rákositól az ősemberig és a nagy barna medvéig (!) megy vissza a felelősök keresésében, például, hat évig volt dobozban. Szilveszteri Műsorokról. Népszava, 1988.01.02

²⁷ Humorország. Népszabadság 1989.08.12

május elsején? Akkor meg nem kérték, képzeld el!”²⁸
 „A műsoromban politikáról nem, hogyan, bevigyenek még egyszer, nem, ne felej!”²⁹

Éppen hogy a rendszerváltást követően rajzolódik ki veszélyeztetettebbnek a politikai humor helyzete, mind a műfaj, mind az aktorok tekintetében. A Rádiókabaré 1993. november 6-i adásának ismétlését betiltották. Farkasházyt először felfüggesztették, majd elbocsátották, hogy feladatait egy új kabarészerkesztői bizottság lássa majd el. (Az intézmény végül nem jött létre.) 1994 márciusában egy Sinkó Péter által szerkesztett, apolitikus Rádiókabaré került adásba, a Rádiókabaréból eddig ismert előadók pedig tavaszi országjáró turnéra, „hadjáratra”³⁰ indultak. Marton Frigyes politikai humorfesztivál rendezését jelentette be 1994 januárjában „A kabarénak nem lehet befogni a száját!” felkiáltással, a *T. Ház Csöngettek!* című év végi kabarét pedig szalagra rögzítették, mert a volt kabaré-főigazgató szerint „teljesen reménytelen [volt], hogy ez az összeállítás kerüljön a televízió műsorába.”³¹ Nagy Bandó a többszámú kabarét biztosítani hivatott szakbizottság felállításának ötletét feldolgozó monológjába szövi bele a jövőbe vetett bizonytalanságát. „[H]a egyáltalán még valaha megszólalok, mondjuk szebben, megszólalhatok a Rádiókabarében.”³² Sas József ennek kapcsán egy régi sláger átíratát építi képernyőre kerülésének feltétele köré, amihez „az kell, hogy olyan számot adjon elő, amit fix, hogy le is adnak ... Pártsemleges, régi, naftalinszagú.”³³ Az önreflexió ezen elemei is jelzik, hogy a rendszerváltással a viszony a hatalommal elmérgesedett.

Ez a konfliktusos helyzet élesíti fel a kilencvenes évek elején még hiányzó - a sajtóban is csak elvétve, a politikai humor virulenciájának megkérdőjelezését cáfolandóan megjelenő³⁴ -, önreflexiót. A rendszerváltás után az dokumentáló politikai humorral, a valóságnak

ennek a „*furcsa krónikájával*”³⁵ kapcsolatosan hangsúlyossá válik az aktualitás.³⁶ „Nekünk mindig az adott pillanatban kell kellemetlenkednünk.”³⁷ Ezek a „kellemetlenkedő” humoristák viszonyukat a hatalommal a diktatórikus viszonyokhoz hasonlatosnak, a rendszerváltást rövidebb-hosszabb idővel megelőző éveknél is rosszabbnak ábrázolják. „Kádár János nem adta jelét, hogy megorrolt volna rám kijelentésemért, mi több [...] nem tiltotta le mondataim miatt a műsort [...], még csak pénzügyi revíziót sem indított Marton Frigyes ellen, sőt a Népszabadságban sem íratatta meg senkivel, hogy én egy nemzetellenes, hazaáruló vagyok. Ez az átkozott Kádár János [...] röhögött egyet és hagyott a fenébe tovább bohóckodni. [...] Grósz sem tiltatta be a műsort.”³⁸

Az (állam)szocialista időszak politikai humorműsorainak szókimondási monopóliumát³⁹ kikezdte a rendszerváltással megnövekedett szólás- és sajtószabadság. A hatalommal ellenségessé váló viszonyával együtt ez több aktort is saját maga és a műfaj jelentőségének deklarálására késztetett. A szakmaiság a teljes rendszerváltást követő vizsgált időszakon átívelően fennmaradt. „– [Farkasházy] Mondd, Péter, hogy lehet, hogy mi egész évben békében dolgoztunk egymással, pedig két kormány is volt és korántsem biztos, hogy egy pártra szavaztunk? – [Sinkó] [...] Talán azért, mert ez egy szakma.”⁴⁰

Szintén végigvonul a 1990–2002 közötti időszakon a népszerűség vindikálása. „[N]incs olyan országa a Földnek, ahol ne élne magyar. És ne hallgatná a szilveszteri kabarét.”⁴¹ „Itt a Rádió [...] Készül a szilveszteri felvétel. [...] A Pusszantás mindenkinek! lemezét is ők csinálták. [...] Aranylemez, platinalemez, gyémántlemez és valamilyen, nem tudom milyen listát is ezer éve én vezetek.”⁴² „Tisztelt Heti Hetes! Szerintem ezért a műsorért találták fel a televíziót.”⁴³ A népszerűséget alátámasztani látszanak az adatok. Hofi előadásai haláláig telt házzal mentek, 1997-ben az első tíz legnézettebb hazai készítésű műsor közül az Uborka című politikai bábkabaré a második volt (Horváth 2013), a Heti Hetes

²⁸ Hofi, Hofélia, 1987

²⁹ Hofi, Hofélia, 1987

³⁰ Az utolsó töltnyig kell harcolni. Népszava, 1994. 03. 11.

³¹ Marton Frigyes, Csengettyűs kabaré. Népszava, 1993.12.20.

³² Nagy Bandó András, Szilveszteri Rádiókabaré, 1993

³³ Sas József, Szilveszteri Rádiókabaré, 1993

³⁴ „Szombaton láttam [...] egy rozoga pótszéken Hofi 900., másfél órás (tapssal kétórás) műsorát, vasárnap este a Pesti színházbeli fellépésünk előtt Selmeczi lakásán dolgoztunk Bandóval a szilveszteri rádiókabarén, hétfőn 400 tomboló fiatal társaságában a Holló Színház új kabaréján voltam, tegnap, kedden Koltival, Markossal, Nádassal és a többiekkel ismét az Élő Hócipó került színre a Pestiben - úgyhogy szerintem már nem létezik, nem él a magyar kabaré.” Farkasházy Tivadar, Szilveszteri Előzetes. Népszava, 1992.12.09.

³⁵ Selmeczi Tibor, Szilveszteri Rádiókabaré, 1993

³⁶ Farkasházy, Amit a kedves vevő óhajt. Magyar Nemzet, 1996.04.01.

³⁷ Selmeczi Tibor, Szilveszteri Rádiókabaré, 1993

³⁸ Verebes István, Szilveszteri Rádiókabaré, 1993

³⁹ Az eredendően a Rádiókabaré jellemzésére használt (ld. Rádiókabaré tévén, Hócipó. Magyar Hírlap, 1989.09.30.) szóösszetételt kiterjesztve használom a politikai humorműsorokra.

⁴⁰ Szilveszteri Rádiókabaré, 1998

⁴¹ Nagy Bandó András, Szilveszteri Rádiókabaré, 1991

⁴² Hofi, Szilveszteri Rádiókabaré, 1997

⁴³ Nézői levél, Heti Hetes, 1999.10.24.

2000-ben 50 százalék feletti nézettséget produkált.⁴⁴ A Rádiókabaré ugyancsak jelentős, ámbár csökkenő közönségszámot tudhatott magának, köszönhetően például a rádióhallgatás kárára átrendező médiafogyasztási szokásoknak, illetve a politikai humor terepére be-belépő új - 1991-től az Uborka, 1999-től a Heti Hetes - televíziós politikai humorműsoroknak. Kaposy, a Rádiókabaré hosszú ideig állandó szerkesztőhármasának egyik tagja, a műsor rendszerváltást követő helyzetéről így vall: „A rádiószilveszterek korábbi, elképesztően nagy, tényleges fontosságánál lényegesen nagyobb jelentősége lassacskán a reális szintre mérséklődött.” (1998:441)

A függetlenség féltésének és/vagy elvesztésének megfogalmazása ugyancsak gyakorta felmerül 1990-2002 között. Ez vonatkozik szervezeti, szakmai, politikai, és anyagi önállóságra egyaránt. „[E]gyszerűen beolvasztottak minket a szórakoztató és sport főszerkesztőségbe.”⁴⁵ „Ami még igazán fontos: a függetlenség. És ez nem azt jelenti, hogy „semleges” szédelgek az úrban, nincs karakteres véleményem a világról, inkább azt, hogy tárgyilagos képpalkotó akarok lenni.”⁴⁶ „Most következő műsorunkat senki se támogatta.”⁴⁷

A rendszerváltást követően a konfliktusos viszony és a veszélyeztetettség érzése magával hozta az aktorok egymás közti szolidaritásának kifejezését. Ugyanakkor az önreflexió vizsgálata a politikai humor terepén belüli, az (állam)szocializmus alatt nem artikulálódott konfliktusokat is felfed. Ezt illusztrálja például Sinkó Péter nyílt levele Nagy Bandóhoz⁴⁸, amiben a szerkesztő kifejti véleményét a politikai humorban elmaradt rendszerváltásról, a politikai, világnézeti szempontból erősen fragmentálódott közönségről, valamint a *mi* és *ők* - politikai vezetők és pártok mellett azok szimpatizánsait is beleértve - közötti határvonal feloldódásáról. Nagy Bandó András a műfaj kettészakadásáról beszél.⁴⁹ Ennek egyik jele, hogy bizonyos humoristák - névvel leginkább Sándor Györgyöt és Szuhay Balázst említik⁵⁰ - jellemzően nem szerepelnek közösen a Rádiókabarének a nyolcvanas évek végétől együtt alkotó és

játszó csapatával. Ez a megosztottság műsorok szintjén is leképződik, és kirajzol a politikai humorterepen belül egy Rádiókabaré-Parabola/Szuperbola ellentétpárt.

A rendszerváltás növekvő szólás- és sajtószabadságot is eredményezett, amire a politikai humor szerepével kapcsolatban Sinkó Péter szintén reagál. „*Na persze, a szelep, meg a társadalmi feszültségek fáradt gőzének a kiengedése... tudom. [...] Az én bajom az, hogy ma ugyanitt tartunk! Hogy itt semmi sem változott! Nem alkalmazkodunk az újhoz, nem vesszük észre, hogy ezt a fajta szelepengedős humort (?) ellopták alólunk az újságok.*”⁵¹ A zárójelbe helyezett írással Sinkó implicit, Farkasházy 1996-ban azonban már explicit módon megkérdőjelezi a politikai humor szelepfunkcióját. „*Nemrégiben a politikai vezetés ezt indulatoldó szelepek szánta. Ma már nincs szükség mesterségesen gyártott szelepekre, az indulatokat nem kell csitítgatni, megtalálják a maguk útját. Így hát a politikai humoristák dolga megnehezedett. Nem volt tovább értelme olyan dolgokkal, jelenségekkel foglalkozni, amelyeket a napilap amúgy is megírt.*”⁵² Ezzel szemben Selmeczi Tibor még 2000-ben is állítja ennek a funkciónak a létjogosultságát. „*A humor szelep - mondja Selmeczi. A kisember kineveti a hatalmat. Amikor ezt nem teheti meg - az diktatúra.*”⁵³

Az 1994-1998-as időszak elején a humor egyes aktorai bizakodóan - ha nem is idealizáltan - tekintettek az új hatalommal ápolt kapcsolatukra. „*Még nem sértődtek meg ugyanannyira, mint elődeik, de már kezdenek.*”⁵⁴ Elsősorban az előző kormánnyal való konfliktusokat elevenítik fel. „*Engem le akartak söpörni a deszkákról persze.*”⁵⁵ Az ellentétek áthelyeződnek a kormányról az ellenzék egyes képviselőire, a legfelsőbb politikai vezetés helyébe ugyanakkor testületi szint, az ORTT és kuratóriumok által megfogalmazott panaszok kerülnek. Hofi, a Horthy Miklós temetését feldolgozó jelenetét érintő panaszbizottsághoz beérkezett feljelentést feldolgozó műsorrészletében helyzetét az (állam)szocialista rendszerbeli viszonyokhoz hasonlítja. „*És akkor [Ádám Ottó]⁵⁶ nem feljelenteni ment, hanem azt mondta: »Géza, én most három hétre elmegyek Londonba, addig mondd.«*”⁵⁷

⁴⁴ A kirakat sztárja. 168 óra, 2000.09.14.

⁴⁵ Farkasházy Tivadar, A kabaré nem nyugszik bele. Népszabadság 1993.10.15.

⁴⁶ Nagy Bandó, Egymást közt Nagy Bandó Andrással. Reform, 1996.06.11.

⁴⁷ Szilveszteri Rádiókabaré, 1994

⁴⁸ Törpesarok. Népszabadság, 1992.08.29.

⁴⁹ Nagy Bandó András a kabaréről. Magyar Hírlap, 1993.12.18.

⁵⁰ Taps a Rádiókabarének. Népszava, 1993.12.30., Rádió. Népszabadság, 1993.01.02.

⁵¹ Sinkó Péter, Törpesarok. Népszabadság, 1992.08.29.

⁵² Farkasházy Tivadar, Amit a kedves vevő óhajjt. Magyar Nemzet, 1996.04.01.

⁵³ Értik a viccet, csak nem szeretik. A hatalom humora. 168 óra, 2000.01.06.

⁵⁴ Selmeczi Tibor, Selmeczi Tibor újraindítja a Parabolát. Magyar Hírlap 1995.09.05.

⁵⁵ Hofi, Szilveszter 1994

⁵⁶ 1989-ig a Madách Színház igazgatója.

⁵⁷ Szilveszteri Rádiókabaré, 1997

A megelőző periódusban is érintett finanszírozási nehézségek 1994-1998 között szintén artikulálódnak. „Nem lehet tudni, hogy egy jelenet mandinerből kit, mikor, hogyan sért meg, annak kije vesz részt abban a cégben, vállalkozásban, akitől esetleg támogatást várunk. És amióta mi is átalakultunk közhasznú társasággá, a színház léte és fennmaradása szinte csak azon múlik, hogy ki támogat bennünket. Tehát a jövőbeli, reménybeli szponzorokat is figyelembe kell venni, azaz nagyon nehéz kabarét csinálni.”⁵⁸ A politikai (ön)cenzúra helyébe a szponzori érdekek megfontolása lépett.

1994-1998 között új elem a politikai humor leplező szerepének a deklarálása. „De a jus murmurandi, a mormogás joga, amit én kabarettista kibővítenék úgy, hogy a nevetés joga, az a mienk. És ne mondjuk a szarra azt, hogy kalaposinas.”⁵⁹ Ellentmondásosan a politikai humor virulenciájának mellett az aktorok megemlítik az apolitizálódást is. „Ma a műfaj sava-borsa a politikai kabaré, s ezen nincs is mit csodálkozni. Mindennapjainkat már hosszú ideje át- meg átszővi a politika.”⁶⁰ A közönség oldaláról már említett politikától való elfordulás mellett egyre több aktor beszél a Sinkó Péter által már 1992-ben felvetett kiveszőfélben lévő politikai humorról.⁶¹ „A politikai kabaré elvesztette a jelentőségét.”⁶² „Észrevehető például, hogy manapság mintha kevesebb lenne a politikai vicc.”⁶³ Marton Frigyes is kritikával illeti a műfajt. „[A] kabarénak ma is az lenne a dolga, hogy felmutassa, milyen állapotok uralkodnak az országban. Nem azt kell fülön csípni, hogy valaki viccesen veszi a levegőt, hanem azt, hogy ez a megveszekedett hatalommániás csapat milyen idevezült, elhivatott, csalhatatlan nyilatkozatokkal szédíti a népet.”⁶⁴

1994-1998 között két további elemmel gazdagodik az önreflexió. Mindkettő általánosságban hivatkozik a humorra, illetve a kabaréra, az előzőhöz tabufeszegető jelleget, az utóbbihoz közönségzondáztató képességet társítva. „A humornak ugyanis az a lényege, hogy kényes, úgymond tabutémákat ironikusan, nevetésre ingerlően

feszegtet.”⁶⁵ „A kabaré, tette hozzá [Farkasházy Tivadar], jobb, mint a közvéleménykutatás, ők például már márciusban pontosan kiolvasták a közönségreakciókból, hogy mi lesz a májusi választások végeredménye.”⁶⁶

1998-tól ismét kiélesednek az ellentétek. A többi között felmerül-cáfolódik a Rádiókabaré megszüntetése, Hofit elmarasztalja az ORTT, továbbá nagy port kavart a Heti Hetest kiegyensúlyozatlansággal bíráló Tanácsadó Testület tevékenysége is. „Nyolckor kezdődik ez az adás is, épp úgy, mint a Heti Hetes. A fiúk úgy kezdtek magukra rátalálni, hát mindjárt [...] a másik fiúk azok meg megsértődtek. [...] Azonnal [...] eltették csúcspőrére, vasárnap reggel négyre.”⁶⁷ Szűkülő mozgásterről vallanak az aktorok a humor céltáblájára kerülők felől is. „Kicsit nehezebb lett a helyzetünk, ma már nagyon meg kell fontolni, milyen rétegekkel viccelődünk, fel is jelentették már egy párszor a kabarét, ügyészi vizsgálat is kezdődött.”⁶⁸ Visszatér az önreflexióba a késő nyolcvanas években is említett cenzúra, azonban az egykori visszahívásával szemben ellenkező előjellel. „Lassan odáig jutunk, hogy a karikatúrát előzetesen be kell mutatni az érintett személynek, ő pedig kiradírozza azt, ami nem tetszik neki.”⁶⁹

Konklúzió

Az önreflexió rámutatott a szeleptelmezés berendezkedés-függőségére. Ha elnyomó rendszerekkel kapcsolatban el is fogadjuk a politikai humor szelepfunkcióját, a rendszerváltást követően ez már nem bír elégséges magyarázó erővel. Az államszocialista politikai humor tájékoztatásban, a tabufeszegetésben, majd a rendszerváltást követően a leplezésben az önreflexió továbbá olyan szerepeket tárt fel, amelyekkel - akár önálló funkcióként, akár a szelepszerep egy-egy konkretizált módjaként értelmezve - a politikai humor működésének pontosabb körülírása válik lehetővé. Továbbá, a kutatás rámutatott szelepmagyarázaton túlmutató - politikai iránymutató, dokumentáló - funkciókra is.

Mindezekon felül az önreflexió nem merült ki a funkcióban. Értékes háttérinformációval szolgált a hatalommal ápolt viszony, a nehézségek, az átalakuló közönség, illetve az aktorok és az általuk művel műfaj önértékelése kapcsán is. Mindebből az rajzolódik ki,

⁵⁸ Sas József, A humor szentélye. Reform, 1998.03.17.

⁵⁹ Fábry Sándor, Szilveszteri Rádiókabaré, 1996

⁶⁰ Farkasházy Tivadar, Amit a kedves vevő óhajt. Magyar Nemzet, 1996.04.01.

⁶¹ „[N]em úgy van, hogy napjainkra meghalt a politikai humor? Gúnyolódással silányult?” Sinkó Péter, Törpe-sarok. Népszabadság, 1992.08.29

⁶² Bodrogi Gyula, A humor művészete, a művészet humora. Új Magyarország, 1997.07.13.

⁶³ Éles István, A humor szentélye. Reform, 1998.03.17.

⁶⁴ A humor a nép bosszúja. Magyar Hírlap, 1997.07.05.

⁶⁵ Marton Frigyes, A humor a nép bosszúja. Magyar Hírlap, 1997.07.05.

⁶⁶ Újrindul a Rádiókabaré. Magyar Nemzet, 1994. 09. 30.

⁶⁷ Hofi, Szilveszteri Rádiókabaré, 1999

⁶⁸ Boncz Géza, A humor szentélye. Reform 1998.03.17.

⁶⁹ Trunkó Barnabás, Értik a viccet, csak nem szeretik. A hatalom humora. 168 óra, 2000.01.06.

hogy a késő nyolcvanas években a bizonyos védettséget élvező, a közös tudásra építeni tudó politikai humor - egyre nagyobb teret hódítva a politika teréből - funkcióját a tájékoztatásban, kritika megfogalmazásában, valamint a politikai iránymutatásban látta. A rendszerváltást követően, azonban, a hatalommal ápolat ellenségesebb viszonyt, a fragmentálódó közönségi igényeket, a leszűkülő közös tudást megfogalmazó önreflexióban az aktorok új funkciókat - leleplezés, dokumentálás - jelöltek meg. A legnagyobb állandóságot a politikai humor aktualitásának a teljes rendszerváltást követő időszakon átívelő vindikálása jelentette. A politikai humor kritikussága a nyolcvanas évek végén - a rendszerváltást követő két időszak fő vádpontját előrevetítve - kiegészült a kiegyensúlyozottság hangsúlyozásával, majd pedig ellenzékiességként artikulálódott. Az 1990-1994 között a pártsemleges, 1998-2002 között pedig a kiegyensúlyozott kabaré igénye a politikának a politikai humor terére történő behatolási kísérletét jelzi, melyek az önreflexióban új jellemzők - különösen a szakmaiság, a népszerűség és a politikai, szakmai, anyagi függetlenség - hangsúlyozását eredményezték.

Az önreflexió vizsgálata újszerűen, „belülről nézve” közelített a politikai humor funkciójához. Nem hagyva figyelmen kívül Kuipers (2006) figyelmeztetését azzal kapcsolatban, hogy egy vicc funkciója és a viccelő szándéka nem feltétlenül fedik egymást, elmondható, hogy az önreflexión keresztül vizsgálat revelatív megközelítésnek bizonyult. Az eredmények túlmutatnak a népszerű, mindent átfogó szerepmegközelítésen és finomítják a politikai humor funkció felőli vizsgálatát.

Felhasznált irodalom

- THart, Marjolein 2007 Humour and Social Protest: An Introduction. *International Review of Social History* (52), 1-20.
- Benton, Gregor 1988 The Origins of the Political Jokes. In C. Powell, & G. E. Paton (szerk.), *Humour in Society: Resistance and Control*. London: Macmillan Press.
- Berger, Peter L. 1997 *Redeeming Laughter. The Comic Dimension of Human Experience*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Davies, Christie 1988 The dog that didn't bark in the night: A new sociological approach to the cross-cultural study of humor. In V. Raskin, & W. Ruch (szerk.), *The Primer of Humor Research. Humor Research 3. The Sense of Humor. Explorations of a Personality Characteristic*, Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 293-306.
- Davies, Christie 2011 *Jokes and Targets*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Dynel, Marta 2011 Entertaining and enraging: The functions of verbal violence in broadcast political debates. In V. Tsakona, & D. E. Popa (szerk.), *Studies in Political Humour. In between Political Critique and Public Entertainment*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 109-136.
- Fülöp Márton 2017 A szocialista munkaverseny a vicclapok tükrében. *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században VII.*, 154-180.
- Georgalidou, Marianthi 2011 "Stopcaressing the ears of the hooded": Political humour in times of conflict. In V. Tsakona, & D. E. Popa (szerk.), *Studies in Political Humour. In between Political Critique and Public Entertainment*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 83-108.
- Hersey, Nanney – Vidrine, Claire 2019. No Laughing Matter: Political Cartoonists Take on the #MeToo Movement. In C. P. Martins (szerk.), *Political Humor: Social Philosophical Analysis. Comedy for Dinner and Other Dishes*, 107-119.
- Hidasi Judit 2008 Miért nem nevetnek a vicceinken a japánok? In M. Daczi, A. T.Litovkina, & P. Barta (szerk.), *Ezerarcú Humor. Az I. Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Kiadó, 51-59.
- Horváth Artila 2013 A Médiaháború. In V. Paál (Szerk.), *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989-2010*, Budapest: Wolters Kluwer Kft, 56-123.
- Kaposy Miklós 1998. Humor, kabaré, szatíra. In I. Kollega Tarsoly (szerk.), *Magyarország a XX. században III. kötet - Kultúra, művészet, sport, szórakozás*, Szekszárd: Babits Kiadó, 436-441.
- Kertész Péter 2002 *A Komlós*. Budapest: Ulpius-ház.
- Krikmann, Arvo – Laineste, Liisi (szerk.) 2009 *Permitted Laughter: Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour*. Tartu: ELM Scholarly Press. Letöltés dátuma: 2021.08.17., forrás: http://www.folklore.ee/~kriku/TRANSPORT/LAUGHTER_Totum.pdf
- Kuipers, Giseline 2006 *Good Humor, Bad Taste. A sociology of the joke* Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Küllös Imola 2008 Akasztófahumor a legvidámabb barakkban. In M. Daczi, A. T.Litovkina, & P. Barta (szerk.), *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 23-36

- Lampland, Martha – Nadkarni, Maya 2016 What Happened to Jokes? The Shifting Landscape of Humor In Hungary. *East European Politics and Societies and Cultures*, 30/2(May), 449–471.
- Marrín-Arrese, Juana I. 2003 Humor as Ideological Struggle: The View from Cognitive Linguistics. *Paper presented at the conference Cognitive-linguistic approaches to humour. 20-25 July 2003. University of La Rioja.*, 1-23. Letöltés dátuma: 2020. 01 17, forrás: <http://wwwling.arts.kuleuven.be/iclc/Papers/JuanaMarinArrese.pdf>
- Mayring, Philipp 2000 Qualitative Content Analysis. *Forum: Qualitative Social Research*, 1/20, 1–10.
- Mayring, Philipp 2014 4-7 fejezet. In *Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution*, 39-123). Klagenfurt. Letöltés dátuma: 2021. 06. 18., forrás: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-395173>
- Mayring, Phillip 2015 Chapter 13, Qualitative Content Analysis: Theoretical Background and Procedures. In *Qualitative Content Analysis*, 373–376.
- Mueller, Ralph 2011 Fun in the German Parliament? In V. Tsakona, & D. E. Popa (szerk.), *Studies in Political Humour. In between Political Critique and Public Entertainment*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 31–60.
- Nemesi Artilla L. 2013 „A nagy vörös óriás föl fog robbanni”: az implikatúrák mint a politikai humor kellékei Hofi Géza szilveszteri műsoraiban. In K. Vargha, A. T. Litovkina, & Z. Barta (szerk.), *Sokszínű humor: A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 35–49.
- Obrdlík, Antonín J. 1942 „Gallows Humor” - A Sociological Phenomenon. *American Journal of Sociology* (Vol. 47, No. 5), 709–716.
- Oring, Elliott 2004 Risky Business: Political Jokes under Repressive Regimes. *Western Folklore* (Vol. 63, No. 3 (Summer), 209–236.
- Romsics Ignác 2010 *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Séra László – Boda-Ujlaky Judit 2016 A humor szerepe a társadalmi tiltakozásokban. In J. Boda-Ujlaky, Z. Barta, A. T. Litovkina, & P. Barta (szerk.), *A humor nagyítón keresztül*, 96-111 Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Shilikhina, Ksenia 2013 Canned jokes in Russian public political discourse. *European Journal of Humour Research*(1/2), 84–100.
- Speier, Hans 1998 Wit and Politics: An Essay on Laughter and Power. *American Journal of Sociology* (103/5), 1352–1401.
- Stanoev, Stanoy 2009 Totalitarian Political Jokes in Bulgaria. In A. Krikmann, & L. Laineste (szerk.), *Permitted Laughter: Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour*, Tartu: ELM Scholarly Press, 185–210.
- Takács Róbert 2015 A munka ünnepe a Rákosi- és a Kádár-kor karikatúráin. *Újkor*. Letöltés dátuma: 2021.08.26, forrás: <https://ujkor.hu/content/a-munka-unnepe-a-rakosi-es-a-kadar-kor-karikaturain>
- Tamás Ágnes 2013 Nemzetiségi sztereotípiák és a humor eszközei a 19. század második felében. In K. Vargha, A. T. Litovkina, & Z. Barta (szerk.), *Sokszínű humor. Sokszínű humor. Az III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 121–130.
- Tay, Geniesa 2014 Binders full of LOLitics: Political humour, internet memes, and play in the 2012 US Presidential Election (and beyond). *European Journal of Humour Research* (2/4), 46–73.
- Tsakona, Villy 2013 Parliamentary punning: Is the Opposition more humorous than the ruling party? *European Journal of Humour Research* (1/2), 101–111.
- Tsakona, Villy – Popa, Diana. E. 2011 Humour in politics and the politics of humour. An introduction. In V. Tsakona, & D. E. Popa (szerk.), *Studies in Political Humour. In between Political Critique and Public Entertainment*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 1–32.
- Tsakona, Villy – Popa, Diana. E. 2013 Editorial: Confronting power with laughter. *European Journal of Humour Research*(1/2), 1–9.
- Watters, Clare 2011 Being Berlusconi: Sabina Guzzanti’s impersonation of the Italian Prime Minister between stage and screen. (V. Tsakona, & D. E. Popa, szerk.) *Studies in Political Humour. In between Political Critique and Public Entertainment*, 167–189.
- Zijderveld, Anton C. 1968 Jokes and their Relation to Social Reality. *Social Research*, Vol. 35, No. 2 (SUMMER), 286–311.